

การบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำ เจ้าพระยาสายเก่าเพื่อใช้ในการศึกษาอย่างยั่งยืน

The Management of Local Wisdom Learning Resources of the Old Chao

Phraya Riverside Communities for Sustainable Education

ปรีชา ธนะวิบูลย์¹ และ*นงเยาว์ อุทุมพร²

Preechar Tanawiboon¹ and *Nongyao Utoomporn²

¹อาจารย์ ดร.ประจำคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี

¹Lecturer Dr., Faculty of Education, Dhonburi Rajabhat University

²รองศาสตราจารย์ ดร.ประจำคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี

²Assoc. Prof., Dr. Faculty of Education, Dhonburi Rajabhat University

*Corresponding author. E-mail: nongyao25@gmail.com

Received : September 24, 2019

Revised : April 10, 2020

Accepted : May 2, 2020

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) แหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เอื้อต่อการจัดการศึกษาในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า 2) ศักยภาพและสภาพการมีส่วนร่วมของชุมชนในการนำแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการศึกษา และ 3) แนวทางการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเพื่อใช้ในการศึกษาอย่างยั่งยืน ผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วย ผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น 16 คน กลุ่มผู้นำชุมชน ผู้บริหารสถานศึกษา ศึกษานิเทศก์ ครูผู้สอนและผู้ที่เกี่ยวข้อง 40 คน กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องในเขตบางกอกใหญ่และเขตบางกอกน้อย 400 คน เครื่องมือ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบสอบถาม และแนวคำถามในการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นสาขาที่มีมากที่สุด คือ สาขางานประดิษฐ์ 2) ศักยภาพของชุมชนในการนำแหล่งเรียนรู้มาใช้โดยภาพรวมและรายชื่ออยู่ในระดับปานกลาง ข้อที่มีค่าเฉลี่ยระดับสูงที่สุดคือ ชุมชนมีการวางแผนบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการนำแหล่งเรียนรู้มาใช้โดยภาพรวมและรายชื่ออยู่ในระดับปานกลาง ข้อที่มีค่าเฉลี่ยระดับสูงที่สุดคือ การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สภาพปัจจุบันและปัญหาการนำแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการศึกษา และ 3) แนวทางในการนำแหล่งเรียนรู้มาใช้ในการจัดการศึกษา คือ การจัดทำฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบของเว็บไซต์และการจัดทำเป็นเอกสาร สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุทัศน์ บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน จัดทำเป็นหลักสูตรสถานศึกษาและสาระเพิ่มเติม

คำสำคัญ: การบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ ศักยภาพของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น

Abstract

The objectives of this research were to study 1) local wisdom learning resources facilitating learning in the communities along the Old Chao Phraya River, 2) potential and participation of the communities in using local wisdom learning resources for educational management, and 3) guidelines for administering local wisdom learning resources for sustainable education. The informants comprised 16 local wisdom experts, 40 community leaders, school administrators, supervisors, teachers, and related people. The sample consisted of 400 community members and related people in Bangkok Yai and Bangkok Noi districts. The employed research tools included an interview, a questionnaire, and guidelines for a focus group discussion. The data were analyzed using the mean, standard deviation, and content analysis. The research results revealed that: 1) most local wisdom products were in the field of crafts, 2) the overall potential of the communities in using learning resources was rated at a moderate level, and the aspect receiving the highest average score was that the communities had a plan for managing local learning resources. The overall participation of the communities in using learning resources was rated at a moderate level, and the aspect receiving the highest average score was that the participation in analyzing current conditions and problems in using local wisdom resources for educational purposes, and 3) guidelines for utilizing the learning resources, including creating a local wisdom database, websites, documents and publications, videos, CAI lessons, school-based curriculum, and additional learning contents.

Keywords: Learning resource management, Potential of community, Participation of community,
Local wisdom

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ตามวิถีทางที่เหมาะสม การศึกษายุคปัจจุบันไม่ได้จำกัดขอบเขตเฉพาะในสถานศึกษาอีกต่อไป เพราะการเรียนรู้มีทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา ในการจัดการศึกษาและการจัดกระบวนการเรียนรู้นั้น ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นสถานศึกษา ครอบครัว ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชนและสถาบันทางสังคมต้องร่วมมือกันจัดให้เกิดการเรียนรู้ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้ตามศักยภาพของตนเองได้อย่างแท้จริงซึ่งสุมน อมรวิวัฒน์ (2544, น. 10) ได้แสดงทัศนะไว้ว่าการเรียนรู้ที่เกิดจากการที่ทุกฝ่ายสร้างเครือข่ายของการเชื่อมโยงประสบการณ์ ทำให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้และสังคมคุณธรรม การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ในชุมชนและธรรมชาติเป็นกระบวนการที่มีความสุข สร้างสรรค์ความคิดและประสบการณ์ที่มีคุณค่า แหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่ทั่วไปทั้งในครอบครัว ชุมชน วัด และธรรมชาติ ทุกสิ่งในโลกล้วนถ่ายทอดการเรียนรู้ ซึ่งเกิดขึ้นได้ทุกสถานที่ในชีวิต ถือได้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นมีความเกี่ยวข้องกัน สามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต แหล่งเรียนรู้จึงเป็นเป้าหมายสำคัญของ

สถานศึกษาทุกแห่งเพื่อนำมาส่งเสริมและพัฒนาการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษา โดยทุกฝ่ายในสังคมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาต้องร่วมมือกันสนับสนุนซึ่งกันและกันในการนำแหล่งเรียนรู้เข้ามามีส่วนในการจัดการศึกษา อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนและชุมชน

แหล่งเรียนรู้ที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นแหล่งที่มาของความรู้ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรมและความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ และเป็นการเชื่อมโยงความรู้จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิต ผ่านกระบวนการทางปัญญาจนตกผลึกเป็นองค์ความรู้ ซึ่งความรู้ดังกล่าวจัดว่าเป็นพื้นฐานของความรู้ใหม่ ๆ ในปัจจุบัน การที่จะอนุรักษ์และดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาไทยให้สามารถคงอยู่ได้ต่อไปนั้น วิธีการหนึ่ง คือ การนำเข้ามาจัดการศึกษาแก่เยาวชน เพราะการศึกษาเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่กำลังสูญหายไปกลับคืนเข้ามาสู่สังคมไทย จากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ในมาตรา 7 ได้กำหนดว่า กระบวนการเรียนรู้ต้องปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องและส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น มาตรา 23 (3) การจัดการศึกษาต้องเน้นความสำคัญทำให้ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาไทยและการประยุกต์ใช้ มาตรา 27 สถานศึกษาชั้นพื้นฐานมีหน้าที่จัดทำสาระของหลักสูตรในส่วนที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และมาตรา 57 ให้หน่วยงานทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาโดยนำประสบการณ์ความรู้ ความชำนาญและภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคลมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษา การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญเหล่านี้มาใช้ในการจัดการเรียนรู้อาจเป็นการช่วยให้องค์ความรู้เหล่านั้นไม่เกิดการสูญหายและทำให้เด็กรุ่นใหม่ได้มีโอกาสเรียนรู้ภูมิปัญญาในท้องถิ่นของตนเองที่ได้สืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น และเป็นแนวทางที่จะช่วยนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นความภาคภูมิใจของชาติกลับคืนสู่สังคมไทยและเกิดความยั่งยืนต่อไป

ชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า ตั้งแต่คลองบางกอกน้อย คลองชักพระ คลองบางกอกใหญ่ เป็นชุมชนที่มีแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย เนื่องจากในอดีตคนในชุมชนส่วนใหญ่ผูกพันกับสายน้ำ สายน้ำจึงมีความสำคัญต่อการดำรงชีพของคนในชุมชนและท้องถิ่น การสัญจรทางน้ำเป็นวิถีชีวิตและใช้เป็นเส้นทางในการสัญจร ไปมาระหว่างกัน แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแม่น้ำสายหลักที่ใช้ในการคมนาคมสัญจรเดินทางของคนในกรุงเทพมหานครตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จึงมีชุมชนที่มาอาศัยอยู่ในพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำอยู่เป็นจำนวนมากเนื่องจากสะดวกในการเดินทางและทำการค้าขาย แม้ในปัจจุบันจะมีการตัดถนนเพื่อความสะดวกในการเดินทางแต่ก็ยังมีการเดินทางทางน้ำอยู่ การที่มีชุมชนมาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากตลอดริมทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่ง นอกจากนี้แล้วยังมี วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุ และภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นแหล่งที่เกิดของแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนที่มาอาศัยอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นแหล่งเรียนรู้ ซึ่งมีผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นหลากหลายสาขา ทั้งสาขาศิลปกรรม ด้านหัตถกรรม งานประดิษฐ์ สาขาคหกรรม ด้านอาหารและการประดิษฐ์เครื่องนุ่งห่ม สาขาสาธารณสุข ด้านสมุนไพรต่าง ๆ รวมทั้งด้านศาสนาและประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ซึ่งศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ ถือเป็นแหล่งเรียนรู้ของคนในชุมชนที่ควรมีการอนุรักษ์และถ่ายทอดให้คนรุ่นหลัง อย่างไรก็ตามแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าดังกล่าว ยังไม่ได้มีการบริหารจัดการที่เป็นระบบโดยข้อมูลของแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่ละแห่งก็

อยู่กันกระจัดกระจาย ทำให้ในบางครั้งอาจเข้าถึงข้อมูลแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นต่าง ๆ ได้ยาก การเชื่อมโยงข้อมูลของแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ก็มีน้อย ซึ่งทำให้ผู้ที่ต้องการสืบค้นข้อมูลและใช้ประโยชน์จากข้อมูลไม่สามารถทำได้เต็มที่

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการวิจัยเรื่อง การบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า โดยเป็นการศึกษาเพื่อรวบรวมแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น และศึกษาศักยภาพและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการนำแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการศึกษา เพื่อจะแสวงหาแนวทางการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อใช้ในการศึกษาอย่างยั่งยืน อันเป็นการส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนของชาติเห็นคุณค่า ประโยชน์และก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาที่เป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญของชาติ และได้มีโอกาสเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน ซึ่งจะส่งผลต่อความยั่งยืนของภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาติต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เอื้อต่อการจัดการศึกษาในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า
2. เพื่อศึกษาศักยภาพและสภาพการมีส่วนร่วมของชุมชนในการนำแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการศึกษาอย่างยั่งยืน
3. เพื่อศึกษาแนวทางการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเพื่อใช้ในการศึกษาอย่างยั่งยืน

นิยามศัพท์เฉพาะ

การบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ หมายถึง การจัดระเบียบทรัพยากรต่าง ๆ ในที่นี้คือ แหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษาในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า โดยการประสานงาน แสวงหาความร่วมมือจากบุคลากรในองค์กรและส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตซึ่งเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์และความเฉลียวฉลาดของคนแต่ละคน ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรุงแต่ง พัฒนา และมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง อาจจะมีการประยุกต์ และเปลี่ยนแปลงไปบ้างจนอาจเกิดความรู้ใหม่ขึ้นมาอีกตามสภาพสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับยุคสมัย

ผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง บุคคลที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าที่เป็นผู้มีความรู้ความสามารถและประสบการณ์ในเรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างดี และประสบความสำเร็จ มีผลงานเป็นที่ยอมรับของคน โดยทั่วไป สามารถเผยแพร่และถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แพร่หลายกับคนรุ่นต่อไป

ศักยภาพของชุมชน หมายถึง ความสามารถของชุมชนในการนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาใช้ ซึ่งในที่นี้หมายถึง การนำแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเฉพาะที่ผ่านเขตบางกอกใหญ่และเขตบางกอกน้อย ตั้งแต่การสำรวจข้อมูล การให้ข้อมูล การพัฒนา การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น การอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่จะเข้าถึงข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับชุมชนใกล้เคียง รวมถึงการเผยแพร่ข้อมูลในช่องทางต่าง ๆ เป็นต้น

การมีส่วนร่วมประชาสัมพันธ์ของชุมชน หมายถึง การร่วมมือกันของคนในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเฉพาะที่ผ่านเขตบางกอกใหญ่และเขตบางกอกน้อย ในการวิเคราะห์สภาพปัจจุบัน และปัญหาในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ ร่วมกันการวางแผน ร่วมกันดำเนินการช่วยเหลือด้านทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน อำนวยความสะดวก และร่วมกันประเมินผล ให้ข้อคิดเห็นและให้ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุง

แนวทางการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง การกำหนดแนวทางที่เป็นกระบวนการสร้างสรรค์ เพื่อธำรงรักษาทรัพยากร โดยการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษาในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า โดยการประสานงาน แสวงหาความร่วมมือจากบุคลากรในองค์กรและส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

แม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า หมายถึง บริเวณ อาณาเขตโดยรอบที่แม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าไหลผ่านซึ่งประกอบด้วย เขตบางกอกใหญ่ เขตบางกอกน้อย เขตตลิ่งชัน และเขตภาษีเจริญ

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วย

ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้นำชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้บริหารหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ผู้บริหารสถานศึกษาศึกษานิเทศก์ ครู นักเรียน ผู้ปกครอง และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่อาศัยอยู่ในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเฉพาะที่ผ่านเขตบางกอกใหญ่และเขตบางกอกน้อย

ประชากร คือ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเฉพาะที่ผ่านเขตบางกอกใหญ่และเขตบางกอกน้อย

พื้นที่ในการศึกษา ชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเฉพาะที่ผ่านเขตบางกอกใหญ่ และเขตบางกอกน้อย ซึ่งเป็นเขตพื้นที่หลักที่แม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าไหลผ่าน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ แบ่งเป็น 3 ขั้นตอนโดยมีกลุ่มผู้ให้ข้อมูลดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาภาคสนามภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับ ประวัติของผู้ทรงภูมิปัญญา ผลงาน ผลิตภัณฑ์ กระบวนการเรียนรู้และสิ่งสมประสงค์ กรรมวิธีและขั้นตอนในการผลิตผลิตภัณฑ์ การถ่ายทอดและอื่น ๆ ของ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเฉพาะที่ผ่านเขตบางกอกใหญ่ และเขตบางกอกน้อย มีการดำเนินงาน ดังนี้

1. ผู้ให้ข้อมูล แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1.1 กลุ่มผู้นำชุมชน ผู้บริหารสถานศึกษา ครูผู้สอน ศิษยานิเทศก์ และผู้ที่เกี่ยวข้อง รวมจำนวน 25 คน สำหรับให้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นว่ามีใครบ้าง เป็นภูมิปัญญาด้านใด

1.2 กลุ่มผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเฉพาะที่ผ่านเขตบางกอกใหญ่และเขตบางกอกน้อย จำนวน 16 คน โดยผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเฉพาะที่ผ่านเขตบางกอกใหญ่ และเขตบางกอกน้อย ได้มาจากการศึกษาบริบทชุมชนในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า การสอบถามจากผู้นำชุมชนในเขตบางกอกใหญ่ และเขตบางกอกน้อย สถานศึกษาที่นำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการจัดการเรียนการสอน เจ้าหน้าที่ของสำนักงานเขตบางกอกใหญ่ และเขตบางกอกน้อย และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และนำมาสรุปตามลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้ 1) เป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ และมีประสบการณ์ในเรื่องนั้น ๆ นำความรู้มาใช้ในการดำรงชีพ หรืออาจถ่ายทอดความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์เหล่านั้นให้ชนรุ่นหลังสืบทอดต่อมา และ 2) เป็นผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ ความสามารถและประสบการณ์จากบรรพบุรุษ ครูอาจารย์ และศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองและ/หรือมีการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาเหล่านั้นในการเลี้ยงชีพและสามารถถ่ายทอดความรู้ ความสามารถและประสบการณ์เหล่านั้นให้กับบุคคลอื่นที่สนใจอย่างต่อเนื่อง

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ ทำการตรวจสอบคุณภาพของแบบสัมภาษณ์โดยการให้ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 คน พิจารณาความตรงเชิงเนื้อหา ความเหมาะสม ความชัดเจนเกี่ยวกับภาษา และปรับปรุงแก้ไขให้มีความสมบูรณ์ก่อนนำไปเก็บรวบรวมข้อมูลจริง

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ผู้บริหารสถานศึกษา ครู อาจารย์ ผู้บริหารเขตบางกอกใหญ่และเขตบางกอกน้อย เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นในเขตบางกอกใหญ่ และเขตบางกอกน้อย และสัมภาษณ์ผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) สรุปผลการวิเคราะห์จำแนกเป็นหมวดหมู่เพื่อมุ่งตอบคำถามการวิจัย

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพและสภาพการมีส่วนร่วมของชุมชนในการนำแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่ามาใช้ในการจัดการศึกษา โดยมีการดำเนินการ ดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร

ประชากรในการวิจัยครั้งนี้ คือ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตบางกอกใหญ่และเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ทั้งหมด 7 แขวงคือ วัดอรุณ วัดท่าพระ ศิริราช บ้านช่างหล่อ บางขุนนนท์ บางขุนศรี และอรุณอมรินทร์ รวมทั้งสิ้น 179,814 คน

กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่าง คือ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตบางกอกใหญ่และเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ทั้งหมด 7 แขวง คือ วัดอรุณ วัดท่าพระ ศิริราช บ้านช่างหล่อ บางขุนนนท์ บางขุนศรี และอรุณอมรินทร์ รวมทั้งสิ้น 400 คน กำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่าง โดยการเปิดตารางกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างของ Yamane (1973, pp.1088 - 1089) ที่ระดับความเชื่อมั่นประมาณ 95 % ความคลาดเคลื่อน 5 % และใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างโดยแบ่งสัดส่วนตาม แขวง

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสอบถาม ซึ่งมีการตรวจสอบคุณภาพโดยการให้ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 คน พิจารณาความตรงเชิงเนื้อหา ความเหมาะสม ความชัดเจนเกี่ยวกับภาษา และปรับปรุงแก้ไขให้มีความสมบูรณ์ แล้วนำไปทดลองใช้ โดยคำนวณค่าความเที่ยง (reliability) ใช้สูตรสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach's Alpha Coefficient) ได้ค่าความเที่ยง .87

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยจัดส่งแบบสอบถาม ไปให้กลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ให้ข้อมูล โดยผ่านผู้นำชุมชน สถานศึกษา ผู้แทนเจ้าหน้าที่สำนักงานวัฒนธรรมฯ ในเขตบางกอกใหญ่และเขตบางกอกน้อย เป็นผู้ทำการรวบรวมข้อมูลและเก็บข้อมูลได้ทั้งหมดคิดเป็นร้อยละ 100

4. การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ทุกชุดและนำมาลงรหัส ประมวลผลข้อมูลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป หาความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ขั้นตอนที่ 3 ศึกษาแนวทางการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเพื่อใช้ในการศึกษาอย่างยั่งยืน มีการดำเนินการ ดังนี้

1. ผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วย ผู้บริหารสถานศึกษา ศึกษานิเทศก์ ครูอาจารย์ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง จำนวน 15 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แนวคำถามสำหรับใช้ในการสนทนากลุ่มผู้เชี่ยวชาญ ทำการตรวจสอบคุณภาพของ โดยการให้ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 คน พิจารณาความตรงเชิงเนื้อหา ความเหมาะสม ความชัดเจนเกี่ยวกับภาษา และปรับปรุงแก้ไขให้มีความสมบูรณ์ก่อนนำไปเก็บรวบรวมข้อมูลจริง

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการจัดสนทนากลุ่มเพื่อหาแนวทางการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเพื่อใช้ในการศึกษาอย่างยั่งยืน ประกอบด้วย ผู้บริหารในสำนักงานเขตกรุงเทพมหานคร ผู้บริหารสถานศึกษา ศึกษานิเทศก์ ครูอาจารย์ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง จำนวน 15 คน

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) สรุปผลการวิเคราะห์จำแนกเป็นหมวดหมู่เพื่อมุ่งตอบคำถามการวิจัย

ผลการวิจัย

จากการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม สรุปผลการวิจัย ได้ดังนี้

1. ผลการศึกษาแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในเขตบางกอกใหญ่และเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

ข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นในเขตบางกอกใหญ่และเขตบางกอกน้อย จังหวัดกรุงเทพมหานคร ในภาพรวมได้จำนวน 21 ภูมิปัญญา จากผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นจำนวน 16 คน พบว่า 1) สาขาที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นมากที่สุดคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปกรรมสาขางานประดิษฐ์ รองลงมาคือสาขาหัตถกรรม 2) กระบวนการเรียนรู้ของผู้ทรงภูมิปัญญา คือ การเรียนรู้ด้วยตนเอง การถ่ายทอดมาจากบิดามารดา บรรพบุรุษ การเรียนรู้จากครูรุ่นเก่า ครูอาจารย์ และการเข้ารับการอบรม 3) งานของภูมิปัญญาท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นงานที่ต้องใช้ฝีมือ ด้านศิลปกรรมสาขาส่งประดิษฐ์ เช่น เรือกระทงกาบมะพร้าว สาขาการแสดง เช่น กระจับปี่แทงเสื่อ ด้านคหกรรม สาขาอาหาร เช่น มะตุมเชื่อม ด้านสาธารณสุข สาขาสุนไพรรักษา เช่น ผลิตภัณฑ์สมุนไพร 4) การผลิตของผู้ทรงภูมิปัญญาส่วนใหญ่ จะไม่ซับซ้อนมากเน้นการผลิตที่ทำกันได้ง่าย แต่ต้องอาศัยใจรักในการผลิต และ 5) วัสดุที่นำมาทำผลิตภัณฑ์ก็หาซื้อได้ไม่ยาก ไม่ว่าจะเป็นด้านศิลปกรรมสาขางานประดิษฐ์ ได้แก่ การทำดอกบัวเทียน การปั้นผักผลไม้จิว สาขาอื่น ๆ เช่น การทำป๊อหมักชีวภาพ ป๊อหมักไบโอดีเซลผสมเศษอาหารและน้ำจุลินทรีย์ ก็ใช้วัสดุและอุปกรณ์ง่าย ๆ ที่มีอยู่แล้วและเป็นวัสดุที่เหลือทิ้งสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในรูปแบบใหม่ หรือในบางด้านอาจมีความยุ่งยากซับซ้อนในการผลิตแต่ก็เป็นงานเกี่ยวกับศิลปะที่ทรงคุณค่าของสังคมที่นับวันจะหาได้ยาก ได้แก่ ด้านศิลปกรรมสาขาหัตถกรรม เช่น ชันลงหินบ้านบุ สาขาจิตรกรรมไทย เช่น การเขียนลายรดน้ำ สาขาการแสดง เช่น การแสดงกระจับปี่แทงเสื่อ

2. ผลการวิเคราะห์ศักยภาพและสภาพการมีส่วนร่วมของชุมชนในการนำแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการศึกษาที่ยั่งยืน

2.1 ศักยภาพของชุมชนในการนำแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนมาใช้ในการจัดการศึกษาที่ยั่งยืน โดยภาพรวมและรายชื่ออยู่ในระดับปานกลางทุกข้อ โดยข้อที่มีค่าเฉลี่ยในระดับสูงที่สุด คือ ชุมชนมีการวางแผนบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ($M = 3.10$) รองลงมาคือ ชุมชนสามารถแนะนำเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่ผู้ที่สนใจได้ ($M = 3.07$)

2.2 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาใช้ในการจัดการศึกษา โดยภาพรวมและรายชื่ออยู่ในระดับปานกลางทุกข้อ โดยข้อที่มีค่าเฉลี่ยในระดับสูงที่สุด คือ การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สภาพปัจจุบัน และปัญหาการนำแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนรู้ ($M = 3.05$) รองลงมาคือ การร่วมอำนวยความสะดวกกรณีที่ต้องพานักเรียนมาศึกษาเรียนรู้นอกสถานศึกษา ($M = 3.02$)

3. ผลการศึกษาแนวทางการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเพื่อใช้ในการศึกษาอย่างยั่งยืน มีข้อมูลสรุปได้ดังนี้

3.1 การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในเขตบางกอกใหญ่และเขตบางกอกน้อย มีวิธีดำเนินการดังต่อไปนี้

3.1.1 ควรมีหน่วยงานหลักรับผิดชอบในการจัดทำข้อมูลสารสนเทศ ผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยตรง โดยในการจัดทำข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมโดยให้เชิญผู้ที่เกี่ยวข้องหลาย ๆ ฝ่าย เช่น สำนักงานเขตกรุงเทพมหานคร สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา โรงเรียน ศิษยานิเทศก์ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เป็นต้น มีการสำรวจข้อมูลในท้องถิ่นแต่ละเขตว่ามีผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นและผลิตภัณฑ์ของแต่ละคนอะไรบ้าง

โดยนำมาประชุมทำแผนและโครงการร่วมกัน ซึ่งควรต้องมีงบประมาณรองรับ มีการกำหนดเป็นนโยบายของหน่วยงาน มีการตรวจสอบและติดตามผลการดำเนินงานเป็นระยะ และต้องปรับปรุงข้อมูลสารสนเทศให้ทันสมัยอยู่เสมอ

3.1.2 หน่วยงานหลัก ได้แก่ หน่วยงานกรุงเทพมหานคร กระทรวงศึกษาธิการ ควรจัดตั้งหน่วยงานย่อยในองค์กรสำหรับส่งเสริมหรืออนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเป็นผู้รับผิดชอบมีการประสานร่วมมือกันกับหน่วยงานที่ดำเนินการในลักษณะเดียวกัน ในหน่วยงานอื่น โดยจัดทำเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงข้อมูลสารสนเทศและใช้ร่วมกัน

3.1.3 หน่วยงานกรุงเทพมหานคร สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรจัดให้มีงานนิทรรศการภูมิปัญญาท้องถิ่นในเขตบางกอกใหญ่ เขตบางกอกน้อยและเขตอื่น ๆ ในกรุงเทพมหานครในทุกปีหรือทุกภาคเรียน มีการให้รางวัลเชิดชูเกียรติผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นและรณรงค์ให้สถานศึกษาทุกแห่งให้ความสำคัญในการนำผู้เรียนเข้ามาศึกษาหาความรู้กับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยตรง เพื่อให้เกิดความรักและความภาคภูมิใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.2 การนำองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการจัดการเรียนรู้ มีวิธีดำเนินการดังต่อไปนี้

3.2.1 ผู้บริหารสถานศึกษาในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน และระดับอาชีวศึกษา ควรมีนโยบายส่งเสริม สนับสนุนให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปจัดทำเป็นหลักสูตรสถานศึกษาอย่างจริงจัง โดยให้มีระเบียบหรือข้อบังคับว่าด้วยการใช้หลักสูตรท้องถิ่นในสถานศึกษา โดยให้หลักสูตรมีสถานภาพเท่ากับการจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรแกนกลาง และนำไปใช้ในการจัดการเรียนรู้ โดยคณะครู อาจารย์และผู้บริหารต้องร่วมกันทำหลักสูตรและนำแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนการสอน โดยกำหนดแนวทางการสอดแทรกเข้าไปในเนื้อหาของรายวิชา หรือจัดเป็นรายวิชาเพิ่มเติม จัดเป็นชุมนุม ชมรม มีการจัดการเรียนรู้และการประเมินผลการเรียนรู้ เพื่อเป็นการสร้างค่านิยมให้นักเรียนรักในชุมชนและท้องถิ่นของตนเอง

3.2.2 ผู้บริหารสถานศึกษาในระดับอุดมศึกษา ควรสร้างโอกาสในการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านกระบวนการจัดการเรียนรู้ โดยจัดทำเป็นรายวิชาเพิ่มเติมในรายวิชาการศึกษาทั่วไป หรือสร้างเนื้อหาที่สอดแทรกเข้าไปในรายวิชาที่เกี่ยวข้อง โดยให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาให้นักศึกษามีจิตสำนึกรักชุมชนท้องถิ่นที่อาศัย ตลอดจนสร้างโอกาสให้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยให้นักศึกษาสนใจสามารถศึกษาเรียนรู้อย่างจริงจังเพื่อนำมาใช้ประกอบอาชีพต่อยอดได้ในอนาคตต่อไปได้

3.2.3 ผู้บริหารการศึกษานอกระบบโรงเรียนและหน่วยงานที่จัดการศึกษา ควรมีนโยบายส่งเสริม สนับสนุนให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนให้กับผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนตระหนักและเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.2.4 หน่วยงานกรุงเทพมหานคร และสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาควรร่วมมือกันจัดให้สถานศึกษาเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยสถานศึกษาเป็นผู้ประสานงานการอบรมให้ความรู้กับคนในชุมชน และมีข้อมูลสารสนเทศของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อศึกษาหาความรู้ทั้งหมดรวมอยู่ในสถานศึกษา

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีประเด็นที่ควรนำมาอภิปรายดังนี้

1. ผลการศึกษาผลงานหรือผลิตภัณฑ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่น การผลิตของผู้ทรงภูมิปัญญาส่วนใหญ่ จะไม่ซับซ้อนมาก เน้นการผลิตที่ทำกันได้ง่าย แต่ต้องอาศัยใจรักในการผลิต วัสดุที่นำมาทำผลิตภัณฑ์ก็หาซื้อได้ไม่ยาก ไม่ว่าจะเป็น ด้านศิลปกรรมสาขางานประดิษฐ์ ได้แก่ การทำดอกบัวเทียน การปั้นผักผลไม้จิ๋ว สาขาอื่น ๆ เช่น การทำปุยหมักชีวภาพ ปุยหมักไบโม่แห้งผสมเศษอาหารและน้ำจุลินทรีย์ ก็ใช้วัสดุและอุปกรณ์ง่าย ๆ ที่มีอยู่แล้วและเป็นวัสดุที่เหลือทิ้งสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในรูปแบบใหม่ กระบวนการทำก็ไม่ยุ่งยากสามารถทำไว้ใช้เอง เป็นการประหยัด ด้านคหกรรมสาขาอาหาร ซึ่งยังคงอนุรักษ์กระบวนการผลิตเพื่อให้ได้รสชาติที่ยังคงเดิม หรือในบางด้านอาจมีความยุ่งยากซับซ้อนในการผลิตแต่ก็เป็นงานเกี่ยวกับศิลปะที่ทรงคุณค่าของสังคมที่นับวันจะหาไม่ได้ยาก ได้แก่ ด้านศิลปกรรมสาขาหัตถกรรม เช่น ชันลงหินบ้านบุ สาขาจิตรกรรมไทย เช่น การเขียนลายรดน้ำ สาขาการแสดง เช่น การแสดงกระต๊อแทงเสื่อ ส่วนด้านสาธารณสุข สาขาสมนไพร ส่วนใหญ่ก็ใช้วัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่นหาซื้อได้ง่ายมีการปรับปรุงพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้มีมาตรฐานและคุณภาพมากยิ่งขึ้น เช่น สมุนไพรบำรุงเส้นผมและหนังศีรษะ (ช่อฟ้าลิลลี่ แฮร์ โทนิค) ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่าในอดีตการเดินทางติดต่อกันยังไม่ค่อยสะดวกมากนัก วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการทำผลิตภัณฑ์ก็จะนำสิ่งง่ายและมีอยู่ในท้องถิ่นที่ตนเองอยู่มาใช้เป็นหลักและส่วนใหญ่ก็เป็นผลิตภัณฑ์ที่ใช้สำหรับการดำรงชีวิต หรือใช้ในวิถีชีวิตของชุมชนที่ตนเองอาศัยเป็นหลัก การที่จะหาวัสดุอุปกรณ์จากที่อื่นจึงเป็นเรื่องที่ยุ่งยากสำหรับคนรุ่นก่อน สอดคล้องกับงานวิจัยของ อติสรณ์ เรืองจ้อย (2550, น. 20) ที่ว่า ความรู้ ความสามารถ ผลงานประสพการณ์และทักษะต่าง ๆ ของผู้คนในท้องถิ่น รวมทั้งสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมาจากวัสดุ และทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพื่อนำมาใช้ในการดำรงชีวิตตลอดจนแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยมีการประยุกต์ให้เข้ากับบริบทของท้องถิ่นถือว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างหนึ่งที่ต้องแก่การอนุรักษ์ไว้

2. ผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ ผู้ทรงภูมิปัญญามีกระบวนการเรียนรู้และการสั่งสมประสบการณ์ในลักษณะที่แตกต่างกัน กระบวนการเรียนรู้ที่ผู้ทรงภูมิปัญญาใช้ คือการเรียนรู้ด้วยตนเอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นบางคนมีการคิดค้นและการลองถูกลองผิดด้วยตนเองในระยะแรกโดยใช้การสังเกตผลที่ได้ทำได้บ้างเสียบ้างผ่านการฝึกฝน ประกอบกับได้รับคำแนะนำเพิ่มเติมจากผู้ที่ทำอาชีพนี้อยู่แล้วหรือลูกค้าที่มาซื้อสินค้าจนทำให้สินค้ามีคุณภาพเป็นที่ต้องการมากขึ้น บางคนได้รับการถ่ายทอดมาจากบิดามารดา บรรพบุรุษ และนำมาปฏิบัติจนมีความเชี่ยวชาญโดยทำกันมาจากรุ่นสู่รุ่น แต่อาจเปลี่ยนแปลงบรรจุภัณฑ์ให้เข้ากับยุคสมัยและคู่มือมากยิ่งขึ้น มีการคิดพัฒนาลักษณะของผลิตภัณฑ์ต่อยอดจากของเดิมให้มีความทันสมัย โดยปรับเปลี่ยนส่วนผสมและสูตรให้เหมาะแก่การใช้หรือบางครั้งมีการขอความร่วมมือจากหน่วยงานราชการมาช่วยให้คำแนะนำในการผลิต การเรียนรู้จากครูรุ่นเก่า และมีการฝึกปฏิบัติจริงจนทำให้เกิดความชำนาญ ความเชี่ยวชาญ และประสบการณ์ มีการพัฒนาปรับปรุงให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้นปรับแต่งลดลวดลายรูปแบบตามยุคสมัย และการเรียนรู้โดยการเข้ารับการอบรมจากสถานที่จัดฝึกอบรมต่าง ๆ จากเพื่อนหรือญาติ เช่น การเข้ารับการอบรมที่ศูนย์ฝึกอาชีพของหน่วยงานราชการที่เปิดให้บุคคลที่สนใจเข้ารับการฝึกอบรม หรือหน่วยงานเอกชน โดยทำการฝึกฝนและปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ ใน

บางครั้งก็ เข้ารับการเรียนรู้เพิ่มเติมต่อยอดเรื่อย ๆ และมีการพัฒนาต่อยอดของผลิตภัณฑ์ให้เกิดความหลากหลาย และประยุกต์ให้เข้ากับยุคสมัยในปัจจุบัน และได้นำความความรู้มาใช้ประกอบวิชาชีพเป็นอาชีพเสริมและถ่ายทอดให้กับผู้ที่สนใจต่อไป โดยมีการประยุกต์ให้เข้ากับบริบทของท้องถิ่น ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะคนในท้องถิ่นเดิม มักสร้างสรรคงานขึ้นมาจากวัสดุ และทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นเป็นหลักสำหรับนำมาใช้ในการดำรงชีวิต ตลอดจนแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ก็เกิดจากการเรียนรู้ด้วยตนเองเป็นหลักมีการทดลองถูกจนประสบผลสำเร็จ ต่อมาก็อาจมีการส่งต่อให้กับลูกหลานหรือคนในครอบครัวและคนเหล่านั้นก็มีการพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์นั้นให้มีคุณค่ามากขึ้น และกระจายองค์ความรู้เหล่านั้นสู่ชุมชนท้องถิ่นหรือผู้ที่สนใจต่อไป สอดคล้องกับแนวคิดของเสรี พงศ์พิศ (2547, น. 44 - 45) ที่ว่าภูมิปัญญาคือ ศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิตซึ่งผู้คนได้ สัมผัสสืบทอดกันมาช้านานจากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายายสู่ลูกหลานจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และสอดคล้องกับงานวิจัยของ เรไร ไพรวรรณ (2548, น. 20 - 23) ที่สรุปว่า กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของ มนุษย์ มีอยู่ 8 รูปแบบหลัก ๆ คือ การลองผิดลองถูก การลงมือทำจริง การสาธิตวิธีการ /การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า การเรียนรู้โดยพิธีกรรม มาจากศาสนา การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม และ ครัวพิถีพิถัน

3. สักยภาพของชุมชนในการนำแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนมาใช้เพื่อส่งเสริมการจัดการศึกษา โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า อยู่ในระดับปานกลางทุกข้อ ข้อที่มีค่าเฉลี่ยในระดับสูงที่สุด คือ ชุมชนมีการวางแผนบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น รองลงมาคือ ชุมชนสามารถแนะนำเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่ผู้ที่สนใจได้ และชุมชนสามารถบอกเส้นทาง การเดินทางไปยังแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ ที่เป็นเช่นนี้เพราะคนในชุมชนในเขต บางกอกใหญ่ และเขตบางกอกน้อย ซึ่งเป็นชุมชนเมืองนั้นเวลาส่วนใหญ่ก็ต้องนำไปใช้ในการประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงตนเองและครอบครัวทำให้เวลาที่จะเข้ามาช่วยเหลือ หรือจัดการดูแลชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยค่อนข้างจำกัด ยกเว้นกลุ่มคนที่มีความเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาจริง ๆ ถึงจะเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการหรือในกิจกรรมต่าง ๆ แต่เมื่อตนเองและครอบครัวอยู่ในชุมชนนั้นมาเป็นเวลาหลายปีก็จะพอรู้ว่าในชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเองมีอะไรบ้างที่เป็นภูมิปัญญา และสามารถบอกได้ว่าแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่ที่ใดบ้าง รวมทั้งวิธีการเดินทางไปพบได้ ชุมชนมีการวางแผนบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่บ้าง ส่วนใหญ่ก็จะเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องจริง ๆ เช่น ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งก็จะหาวิธีการที่จะทำให้คนในชุมชนร่วมมือกันที่จะพัฒนาชุมชนของตน ซึ่งโดยทั่วไปคนในชุมชนเองเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่มานานก็คาด หวังอยากให้ชุมชนท้องถิ่นของตนเองมีความเจริญก้าวหน้าและเป็นที่ยอมรับของคนอื่น ๆ หรือผู้ที่มาท่องเที่ยว ยิ่งถ้ามีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีชื่อเสียงหรือเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป เมื่อเป็นที่รู้จักและมีคนเข้ามามากขึ้นก็ทำให้เศรษฐกิจในชุมชนดีขึ้นตามไปด้วย ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่ทำให้คนภายนอกสนใจเข้ามาในชุมชนมากขึ้น อยากรู้จักชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าคนในชุมชนช่วยอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการบอกแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น การเดินทาง และคนในชุมชนร่วมมือกันดูแล และอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงไว้ก็จะยิ่งทำให้คนเข้ามาศึกษา และเรียนรู้มากขึ้น โดยเฉพาะสถานศึกษาจะมีการนำนักเรียนนักศึกษาเข้ามาศึกษาเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้

และองค์ความรู้ที่ได้เหล่านี้จะติดตัวของเยาวชนเหล่านั้น ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ไม่สูญหายไปจากสังคม เป็นการสร้างความยั่งยืนให้กับภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งการที่จะอนุรักษ์และดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สามารถคงอยู่ได้ต่อไปวิธีการที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ การนำเข้ามาใช้ในการจัดการศึกษาแก่คนในชาติเพื่อให้เกิดความยั่งยืนนั่นเอง และควรต้องมีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลในสื่อต่าง ๆ จะทำให้เป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียงมากขึ้นตามมาด้วย สอดคล้องกับบทกลอน สมแสน (2546, น. 10) ให้แนวคิดที่ว่า ศักยภาพของชุมชนเป็นขีดความสามารถหรือความพร้อมของกลุ่มบุคคลในชุมชนเดียวกันที่จะกระทำการใด ๆ ให้เป็นผลสำเร็จ รวมถึงการแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน รวมไปถึงความสามารถในการประสานความร่วมมือภายในชุมชนโดยสามารถแก้ไขปัญหาที่มีมาจากภายนอกด้วยเพื่อประโยชน์โดยรวมของชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีความเจริญและมีความน่าอยู่มากขึ้นนั่นเอง

4. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาใช้เพื่อส่งเสริมการจัดการศึกษา โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า อยู่ในระดับปานกลางทุกข้อ ข้อที่มีค่าเฉลี่ยในระดับสูงที่สุด คือ การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สภาพปัจจุบันและปัญหาการนำแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนรู้ รองลงมาคือ การร่วมอำนวยความสะดวกกรณีที่ต้องพานักเรียนมาศึกษาเรียนรู้นอกสถานศึกษา และการมีส่วนร่วมในการวางแผนการดำเนินการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนรู้ ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะคนในชุมชนเขตบางกอกใหญ่และเขตบางกอกน้อยเองต้องประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงตนเองและครอบครัวส่วนใหญ่ก็จะไม่มีเวลามากในการให้ความร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ ที่หน่วยงานราชการจัดขึ้นไม่ว่าจะเป็นการร่วมในการวางแผนกำหนดเป้าหมาย ร่วมให้ข้อมูล ร่วมดำเนินการในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนรู้ ร่วมจัดทำงบประมาณในการดำเนินการ ร่วมประเมินผลการดำเนินงานหรือให้ข้อคิดเห็นและให้ข้อเสนอแนะต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริมการจัดการศึกษา กระบวนการเหล่านี้ต้องใช้เวลา ซึ่งในการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ถ้าจะให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผล ควรต้องมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นเริ่มต้นไปจนถึงขั้นสุดท้ายจะเกิดประโยชน์ต่อประชาชนสูงสุดซึ่งสอดคล้องกับ Cohen and Uphoff (อ้างถึงใน จริญญา บันเทิง, 2548, น. 37) ได้ระบุว่า การมีส่วนร่วมควรดำเนินการใน 4 ด้าน คือ 1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ 2) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ 3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ และ 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

5. แนวทางในการนำแหล่งเรียนรู้ในชุมชนมาใช้ในการจัดการศึกษา ควรมีหน่วยงานหลักรับผิดชอบในการจัดทำข้อมูลสารสนเทศผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยตรง โดยจัดทำเป็นฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบของเว็บไซต์ ทำเนียบภูมิปัญญาท้องถิ่น เอกสาร สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุทัศน์และบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน ส่งเสริมให้มีภาคีเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดงานนิทรรศการภูมิปัญญาท้องถิ่น สอดคล้องกับงานวิจัยของนางเยาว์ อุดมพร (2558, น. 64) ที่เสนอว่า แนวทางการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ของชุมชนเพื่อนำมาใช้ในการจัดการศึกษา อาจจัดทำเป็นทำเนียบภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดทำฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดทำเป็นเอกสาร สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุทัศน์ และบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน สำหรับการนำองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการจัดการเรียนรู้ โดยในการจัดทำข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ควรใช้กระบวนการมีส่วนร่วมโดยให้เชิญผู้ที่เกี่ยวข้องหลาย ๆ ฝ่าย เช่น สำนักงานเขตกรุงเทพมหานคร สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา โรงเรียน ศิษยานุเทศ์ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง มีการ

สำรวจข้อมูลในท้องถิ่นแต่ละเขตว่ามีผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นและผลิตภัณฑ์ของแต่ละคนอะไรบ้าง มาประชุมทำแผนและโครงการร่วมกันซึ่งควรต้องมีงบประมาณรองรับ มีการกำหนดเป็นนโยบายของหน่วยงานและมีการตรวจสอบและติดตามผลการดำเนินงานเป็นระยะ และต้องปรับปรุงข้อมูลสารสนเทศให้ทันสมัยอยู่เสมอ สอดคล้องกับงานวิจัยของสำนักงานคณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ (2541, น. 117-118) ที่ว่า ในการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นควรมีการถ่ายทอดผ่านสื่อประเภทต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ ตามเงื่อนไขและ โอกาสที่มีเหล่านี้ เป็นต้น แนวทางดังกล่าวจะทำให้แหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นยังคงอยู่ต่อไป ผู้เรียนได้เรียนรู้ เกิดความรัก ความผูกพัน ภูมิใจในท้องถิ่นและชุมชนของตนเอง เป็นการสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืน และควรส่งเสริม สนับสนุนให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปจัดทำเป็นหลักสูตรสถานศึกษาอย่างจริงจัง โดยคณะครู อาจารย์และผู้บริหารต้องร่วมกันทำหลักสูตรและดึงแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนการสอน โดยกำหนดแนวทางการสอดแทรกเข้าไปในเนื้อหาของรายวิชา หรือจัดเป็นรายวิชาเพิ่มเติม จัดเป็นชุมนุม ชมรม มีการจัดการเรียนรู้ และการประเมินผลการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนตระหนักและเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น จากงานวิจัยของ วารี หอมอุดม (2553, น. 37) ได้ระบุว่า หลักสูตรของสถานศึกษา ในทุกระดับต้องกำหนดให้มีการเรียนการสอนภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยเพื่อแสดงความเป็นไทย และส่งเสริมให้มีการนำภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยมาประยุกต์กับการตลาดเพื่อการผลิต และการเผยแพร่ให้นานาชาติได้รู้จักภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยอย่างกว้างขวาง สำหรับหน่วยงานกรุงเทพมหานคร และสำนักงานเขตพื้นที่ การศึกษาควรร่วมมือกันจัดให้สถานศึกษาเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยสถานศึกษาเป็นผู้ประสานงานการอบรมให้ความรู้กับคนในชุมชน และรวบรวมข้อมูลสารสนเทศของภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งหมดรวมมาอยู่ในสถานศึกษา

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาควรเร่งดำเนินการให้มีการเรียนรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น ชุมชนอย่างจริงจัง โดยจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นที่เรียนเนื้อหาเกี่ยวกับผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าและเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนของตนเอง

1.2 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการสนับสนุนให้สถานศึกษาใช้ผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแหล่งเรียนรู้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งนี้ต้องไม่มีผลกระทบในทางลบกับผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้น

1.3 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรพิจารณาแนวทางการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเพื่อใช้ในการศึกษาอย่างยั่งยืนและเร่งดำเนินการเพื่อให้เกิดผลงานที่ออกมาเป็นรูปธรรม

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการศึกษาแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในเขต/อำเภออื่นหรือในจังหวัดอื่น ๆ ให้ครอบคลุมทุกเขต/อำเภอทุกจังหวัด หรือทำเป็นภาพรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัด เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือผู้ที่

สนใจสามารถนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวางมากขึ้น และเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาติให้คงอยู่ต่อไป

2.2 ควรมีการวิจัยเพื่อหาวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างจริงจังเพื่อให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังคงอยู่เพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ให้สูญหายไป

2.3 ควรมีการวิจัยต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสำหรับการท่องเที่ยวหรือพัฒนาในเชิงพาณิชย์ เพื่อสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

บรรณานุกรม

- จรรย์ญา บันเทิง. (2548). *การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท*. กรุงเทพมหานคร: โอ เอ พีрінดีงการพิมพ์.
- นงเยาว์ อุดมพร. (2558). *รายงานการวิจัยการพัฒนาการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชนเขตรชนบุรี*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.
- นภคด สมแสน. (2546). *การวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการอุทยานแห่งชาติกรณีศึกษาอุทยานแห่งชาติเฉลิมรัตนโกสินทร์จังหวัดกาญจนบุรี*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545. (2545, 19 ธันวาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 119 ตอนที่ 123 ก หน้า 16-21.
- เรไร ไพรวรรณ. (2548). *รายงานการวิจัยการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน: กรณีศึกษาชุมชนในเขตชนบุรี*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.
- วารี หอมอุดม. (2553). *คุณค่าของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย และการสืบทอด*. สืบค้นจาก <http://www.kroobannok.com>
- เสรี พงศ์พิศ. (2547). *ชาวบ้านชวนคิดภาพนิมิตการพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร: พลังปัญญา.
- สุมน อมรวิวัฒน์. (2544). *กระบวนการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ในชุมชนและธรรมชาติ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2541). *แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- อดิสรณ์ เรืองจ้อย. (2550). *การศึกษาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของครูในการเรียนการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในสถานศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานในเขตภาคกลาง*. (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- Yamane, T. (1973). *Statistics: An introductory analysis* (3rd ed). New York: Harper & Row.